

Jan Amos Comenius

Een ontdekkingsreis met een vrome wereldverbeteraar

Door Benigna Carstens (vertaling: Klaus van der Grijp)

Het waren de eerste weken sinds de corona-beperkingen. In plaats van, zoals gewoonlijk, mij op dienstreis naar Zeist, Bad Boll, Praag of Berlijn te begeven, bleef ik net als alle anderen thuis. Ook mijn vakantie in de Eifel kwam te vervallen, avondbijeenkomsten vonden niet plaats, de zondagochtenden werden in de tuin gevierd. Voor mij werd deze gedwongen pauze een ontdekkingsreis. Want dat Jan Amos Comenius in 1670 in Amsterdam was overleden wist ik wel, maar plotseling kreeg ik nu de tijd om hem wat meer van nabij te leren kennen. Niet systematisch en niet volledig, maar naar gelang ik in mijn werkkamer, thuis en in de bibliotheek van het predikantenseminarie diverse geschriften van Comenius aantrof. Wat ontdekte ik daar? Een man die alles wat er gebeurt hartstochtelijk met God in verbinding brengt. En iemand die zich in iedere situatie afvraagt wat hij en anderen er toe kunnen bijdragen, dat de wereld het grote doel van God nader komt: het goede leven, vrede en heil voor de hele mensheid.

Predikanten, leer preken!

Invitatio. Einleitung.
Meg-fzólítás. Prizwani.

Bron: J.A. Comenius, Orbis Sensualium Pictus, Reprint Prag 1985

Het is halverwege de eeuw, 1651. Alle predikanten van de Broeder-Uniteit zijn uit Bohemen en Moravië verdreven, de meesten van hen vertoeven in het meer tolerante Polen. Wat moeten ze nu, ver van de plaatsen waar ze gewerkt hebben en zonder fysiek contact met hun gemeenteleden? Comenius is evenwel intussen verder gereisd. In Sárospatak, Hongarije, dient hij de vorst daar van advies inzake onderwijs en vorming. Maar ook als pedagoog blijft hij bisschop. En hij stuurt zijn predikanten het beste wat hij hun vanuit de verte kan laten toekomen: een leerschool in de predikunde. Hij weet dat de catastrofale toestand van hun kerk op de predikanten ook verlamrend kan werken: "Wat kunnen wij er nog aan doen?" Maar voor Comenius zelf geldt: Juist in tijden van rampspoed spreekt de Bijbel, als wij die maar intensief onze vragen stellen. Juist in tijden van rampspoed zijn er predikanten nodig die het aandurven om in Gods naam te zeggen: "Zo spreekt de Heer!" En daarvoor zijn er predikanten nodig die niet ophouden hun vak te leren.

Jullie kennen immers het woord: "Wij weten dat voor degenen die God liefhebben alle dingen ten goede meewerken" (Romeinen 8 : 28); dat wil zeggen voor degenen die zich moeite geven om alles wat God doet ten goede te gebruiken. Daarom kan ook de treurige toestand, waarin wij ons tegenwoordig bevinden, ten goede meewerken, als wij God liefhebben. En hoewel alleen God zelf weet hoe dat kan gebeuren, hebben wij toch de plicht er over na te denken, hoe en waartoe wij onze tegenwoordige ongewenste en ongewilde toestand – met verbanning, illegaliteit en leven in schuilplaatsen – ons te nutte kunnen maken.¹

Verzorg de zieken, sta de stervenden bij!

De pest trekt door Europa evenals de oorlog. Nu, in 1631, heeft ze Leszno bereikt, dat Poolse stadje, dat sinds enige jaren een grote toestroom van nieuwe burgers heeft gekregen. Daaronder alleen al ongeveer dertig geëmigreerde predikanten van de Boheemse Broeders. Vermoedelijk hebben de inheemsen al van

¹ Vermaning aan de dienaren van de kerk, 1651, in: Sebraná díla kazatelská, pag. 1

het begin af met wantrouwen naar de vluchtelingen gekeken. Met de pest stijgt de spanning. Want de broeders (en de zusters) besteden aandacht aan de pestlijders. Ze bekommeren zich niet om de algemeen voor verstandig gehouden afstandsregels. Ze verplegen de zieken, ze brengen hun levensmiddelen, ze bidden met hen, ze begraven de doden. Ook Comenius doet dat, hoewel hij tien jaar tevoren zelf zijn geliefde vrouw Magdalena en twee kinderen aan de pest verloren heeft. Bovendien doet Comenius wat hij altijd al gedaan heeft, hij spreekt zijn medemensen er op aan. Hij legt de inwoners van Lezsno uit wat de broeders er toe brengt, anders met de pestlijders om te gaan: Christus zelf en zijn onbaatzuchtige overgave zijn de grond daarvoor. Een enorm programma, en een uitdaging tegenover de destijds gangbare mening, dat pestlijders de straf van God te dragen hadden, waarom men ze zonder voedsel of bescherming tegen de koude buiten de stad de bossen injoeg, ja ze soms zelfs ter dood bracht. Een uitdaging misschien ook nog voor kerken in 2020, als wij bedenken hoeveel covid-19-geïnfecteerden eenzaam zijn gestorven – terwijl wij ons niet voldoende hebben ingespannen om hun pastorale bijstand te geven. Een herinnering aan mensen die in onze tijden met toewijding hun zieken verpleegden, tot over de rand van hun krachten en in het besef dat zij daardoor hun eigen leven riskeerden.

*In „Kurzer Bericht von der Pestseuche“ stelt Comenius de vraag:
Hoe merkt een pestlijder dat wij christelijk met hem omgaan?*

En hij antwoordt:

1. *Als wij hem beschouwen als een van de door Christus' bloed verlost mensen, wij hem als onze broeder aanzien, als een die niet veroordeeld is en het ook niet zal worden, zelfs al komt hij aan builen en blaren te overlijden.*
2. *Als wij hartelijk medelijden hebben met zijn ellende.*
3. *Als wij hem niet van de omgang met mensen uitsluiten.*
4. *Als wij hem tijdig van medicijn en doktershulp voorzien.*
5. *Als wij hem spijs en drank en warmte niet onthouden.*
6. *Als wij hem troosten en hem met vertrouwen op Gods genade door het Woord van God opbeuren.*
7. *Als wij zorgen dat hem niet ontbreekt aan een priester of aan kerkelijk dienstbetoon.*
8. *Als wij innig tot God bidden voor zijn genezing naar ziel en lichaam (Jacobus 5 : 14).²*

Loof God in alle situaties van het leven

Bron: Uniteitsarchief AB.II.R.3.24.a

Comenius is terechtgekomen in Amsterdam, het laatste station van zijn leven. Hij schrijft verhandelingen over pedagogie, over vrede, over verbetering van de wereld. Hij denkt ook aan zijn Tsjechische broeders en zusters, die nu over heel Europa verstrooid zijn. Hoe kan hij ze bereiken, wat kan hij als bisschop voor ze doen? Tenslotte bereidt hij voor hen in 1659 een bijzonder cadeau: een boek met door hem zelf gedichte liederen. Een prachtig gezangboek! Een blik in de wijdheid van de bisschop en pedagoog die Comenius is. Het begint met oud- en nieuwtestamentische liederen, het lied van Mozes bijvoorbeeld en dat van de profeet Jona in de buik van de vis. Er staan in het gezangboek vertalingen van liederen van Martin Luther en van andere protestantse liederendichters. Onder de melodieën zijn gereformeerde psalmtönen te horen, Duitse koralen, Poolse en Tsjechische volksballaden. En na de gang door de heilsgeschiedenis zingt Comenius natuurlijk ook over het dagelijks leven. Er worden levenssituaties bezongen, die wij in onze kerkelijke gezangboeken meestal tevergeefs zoeken. Alles hoort bij elkaar – en vooral: alles hoort bij God: het reizen en de school, eten en drinken,

² Comenius-Jahrbuch, Vol. 9-10/2001-2002, Deutsche Comenius-Gesellschaft 2004, pag. 11-12. Verder zijn er schokkende beschrijvingen van hoe er met pestpatiënten werd omgegaan.

zwangerschap en tijden van droogte, ziekte en sterven. En het lied van Comenius over “maat houden” is bepaald nog actueel:

Jij onverzadigbaar keelgat, grote buik,

Jij vreet zoals een os in de stal.

*Maar je bent toch geen stuk vee dat, begerig naar voer,
Alle matigheid verliest.*

*Eten en drinken is niet je levensdoel;
Met brood je lichaam voeden, dat is wat God wil.
Ga met die dingen dus behoedzaam om,
Tot eer van God de Heer.*

*Christus leert ons bidden alleen om dagelijks brood,
Voor ons leven is meer dan dit brood niet nodig.
Door het brood maakt God de mensen sterk en rond,
Maar ook gezond.*

*Gezond is: matig en bescheiden in 't genot,
En dom is hij die meent steeds meer te moeten hebben.
Wie veel te veel eet, voelt zich daarna niet sterk,
Maar eerder zwak.*

*O Jezus Christus, schenk ons vandaag uw Geest,
Die ons leert, U getrouw na te volgen;
Help ons om ons hele leven maat te houden.
Op U vertrouwen wij.*

Houd kinderen in ere! Want kinderen brengen engelen in huis.

Comenius 2014
in Praag; Foto:
Erdmann Car-
stens

Misschien heeft Comenius de basis voor zijn verhandeling “Informatorium der Mutterschul” nog wel in zijn Tsjechische vaderland gelegd, destijds, toen hij de eerste levensjaren van zijn kinderen meemaakte. Het is Comenius zwaar gevallen, dat hij als geestelijke van de Broeder-Uniteit in deze periode vaak gedwongen was om onder te duiken en zodoende zijn gezin alleen maar op afstand kon begeleiden. In zijn instructie voor de omgang met zuigelingen lijkt Comenius bijna op een moderne vader, met zoveel kennis van zaken spreekt hij over het optillen en dragen en verschonen van de kleintjes. Of hij werkelijk zo'n vader was of dat hij alleen maar goed heeft toegekeken, kunnen wij noch zijn eerste, vroeg overleden vrouw Magdalena noch zijn tweede vrouw Dorothea meer vragen. Maar dat is ook niet zo belangrijk. Wij kunnen er tot vandaag toe blij om zijn, dat hij zijn ervaring en pedagogische adviezen in Leszno op schrift heeft gezet. En zoals altijd geeft hij aan zijn hoge eisen aan de zorgvuldige omgang met kleine kinderen een Bijbelse fundering.

Ofschoon ook zilver, goud en rijkdom gaven van God zijn, heeft God niettemin nergens zijn engelen als wachters over deze aardse dingen gesteld, maar veeleer houdt de duivel er zich mee bezig en gebruikt ze als valstrik voor de mensen en trekt ze als met een valstrik tot gierigheid, arrogantie en allerlei ijdelheid.

Maar kinderen krijgen hemelvorsten als wachters terzijde gesteld (Mattheus 18, 10), zodat wie kinderen in huis heeft, zeker kan zijn dat daar heilige engelen bij zijn; wie een kind in de armen draagt, kan zeker zijn dat hij de engelen in handen heeft die er voor waken, dat het niet ten val komt; wie 's nachts in het donker bij zijn kind gaat slapen, kan zeker zijn van de bescherming der heilige engelen rondom, zodat de boze vijand er niet bij kan. Wat een troost is dat! Wat een kostbaar kleinood is een kind dat zo'n troost meebrengt!

De “laatste bazuin” tot redding van het christelijk Avondland

Nee, Comenius was niet in 1663 op de Rijksdag in Regensburg, waar de Duitse vorsten over de gemeenschappelijke strijd tegen de Turken debatteerden. Vanuit Amsterdam richtte Comenius zich tot de vergaderende politici. Waarom? Zo vragen wij misschien; wij, die ons als kleine kerk er aan gewend hebben om maar zelden voor een openlijk standpunt over politieke gebeurtenissen uit te komen. Comenius was bisschop van een zo goed als verdwenen kerk. Had hij het dan in de afgelopen decennia niet meer dan eens beleefd, dat de politieke machthebbers immers toch niet naar hem luisteren? Bovendien had Comenius vroeger vooral als voorspraak van zijn Tsjechische volk van zich laten horen. En nu bemoeit hij zich rechtstreeks met de belangen van het door Osmaanse troepen bedreigde Duitsland. Zou hij niet eerder gehoord worden als een piepende muis dan als een machtige bazuin ten gerichte? Of wilde hij de vorsten moed inspreken, ze ondersteunen in hun strijd tegen de islamitische Turken? Is Comenius gewoon maar islamofob? Nu ja, in zekere zin was iedereen dat wel in Midden-Europa; men leefde in vrees en beven voor de Osmanen. En de Osmaanse legers zouden twee decennia later inderdaad voor de poorten van Wenen staan. Maar terwijl op de Rijksdag de afweging van de militaire machtsverhoudingen op de voorgrond staat, gaat het voor Comenius om een onderwerp dat hem al lang bezig hield: de ontbrekende eenheid, de haat en de afgrenzing van de christenen tegenover elkaar. En zo blaast hij de “laatste bazuin” als een eigentijdse profeet. In de traditie van Jeremia roept hij op tot terugkeer tot God en tot sociale verantwoordelijkheid als voorwaarden voor een leven in vrede. En verder voert Comenius een hartstochtelijk pleit voor de onderlinge verzoening van de christelijke kerkgenootschappen en groeperingen, de “sekten”. Het stemt tot bezorgdheid dat de bazuin van Comenius tot vandaag toe nog actueel klinkt. Men heeft hem destijds blijkbaar in ieder geval niet erg serieus genomen.

Jullie donderprekers – houd daarmee eens op!

Donderprekers laten zich niet temmen of sussen, ze worden dan liever nog brutaler en grimmiger. Hemeltje lief, hoe erg is het met ons Duitse land gesteld! Waar ze tegen de vreselijke zonden van het land zouden moeten preken, daar blijven ze lauw en koud, ja ze zwijgen er over; maar zodra ze kunnen uitvaren en zonder enige christelijke matiging hun bittere gal kunnen spuwen, dan trekken ze fel van leer. Ook wanneer ze allemaal samen in één schip zitten, bevend van angst om in de stormwind om te slaan en te vergaan; ja zelfs als ze, zwetend in de vurige oven van Babylon, niets dan verterende vlammen om zich heen hebben, dan nog houden ze niet op hun lotgenoten, die even erg zweten als zij zelf, te sarren en te plagen.

De joden waren het onderling niet op alle punten eens. Ten tijde van Jezus waren er drie hoofdsekten: farizeeërs, sadduceeërs, essenen; daarover redetwisten en kibbelden ze weliswaar, maar nooit wurgden ze elkaar of wezen ze elkaar het land uit of wierpen ze elkaar in de gevangenis, laat staan dat ze elkaar te vuur en te zwaard zouden hebben vervolgd. Ook de heidenen hebben elkaar bij hun verschillende afgoderijen getolereerd; behalve dan dat ze de christenen als tegenstanders van alle afgoderij niet wilden dulden.

Zeg eens, waar hebben jullie geleerd om ook bij geringe meningsverschillen zo heftig tegen elkaar te keer te gaan? Zeker niet van onze hemelse Vader, die immers zijn zoon doet opgaan over goeden en bozen, en die over rechtvaardigen en onrechtvaardigen zijn regen laat neerdalen (Mattheus 5, 45). Zeker ook niet van Christus, jullie zachtmoedige Meester, die niet wilde toestaan dat ze zich over zijn vijanden wraak uit de hemel zouden wensen, en nog veel minder eigenhandig aan het branden en moorden zou slaan (Lucas 9, 54). Ja Hij liet zelfs niet toe dat men iemand die in zijn naam duivelen uitdreef zou verbieden, dit te doen, alleen omdat hij niet tot het college van apostelen behoorde (vs. 49). Zo hebben jullie het ook zeker niet geleerd van de stedehouder van Christus, de Heilige Geest, zoals te zien is aan de apostel Paulus, die niemand verhinderde om Christus te prediken, al wist hij ook dat sommigen niet met zuivere bedoeling predikten, maar met haat en nijd, en om de apostel in zijn stand meer moeite te bezorgen. En toch zei hij goedsmoeds: Waarom zou hij niet?

Als Christus maar verkondigd wordt ... dan verblijd ik mij daarom en zal mij ook verblijden (Filippenzen 1, 15 - 18). Zien jullie wel? Paulus wist heel goed wiens geest hem bezielde. Waar hebben jullie het tegendeel geleerd, jullie, die het tegendeel doen?³

Geleerden, houd je kennis niet alleen voor jezelf!

Philosophia.

Die Weltweisheit.

Trefwoord: Wereldwijsheid (wetenschap) in *Orbis Pictus*

Bron: J.A. Comenius, *Orbis Sensualium Pictus*, Reprint Dortmund 1978

Een onverbeterlijke optimist is die Comenius! Hij denkt werkelijk dat hij de mensheid op de "weg van het licht" zal kunnen lokken! Hij is er zeker van dat alle mensen, als ze het maar wisten, op weg zouden gaan naar die heldere, klare, ware goede weg. Terwijl hij toch in zijn "Labyrint der wereld", waar hij alle maatschappelijke lagen en beroepen langs ging, gemerkt had hoe zeer begeerte, geweld en slechtheid de samenleving bepalen. En hij had het ook zelf beleefd. Maar het ligt toch wel aan Comenius' diepe overtuiging dat de mens - dat alle mensen - Gods evenbeeld zijn, dat wij allen tenslotte op God gericht zijn. Daarom betreft zijn pedagogie niet alleen de opvoeding van kinderen. Ja zeker, daar begint het al wel, al bij de zuigelingen. Leren betekent begrijpen, stap voor stap via de dingen en hun namen door te dringen tot hun functie, tot hun samenspel. Van de "Mutterschul" en het spelend leren in de basisschool naar het ambacht of naar de Latijnse school en naar de wetenschap. Maar het gaat altijd verder. Het duurt levenslang – en het is alomvattend. Het gaat om verlichting in de beste zin des woords. Steeds lichter wordt het in ons verstand, en omdat deze wereld Gods wereld is, kan het om zo te zeggen niet anders, of tegelijk wordt ook het hart van de mensen verlicht: ze zullen de tenslotte onvruchtbare weg van het eigenbelang verlaten en de weg van het licht kiezen.

Ook al zijn wij misschien lang niet meer zo optimistisch, misschien zouden wij bijvoorbeeld in de strijd tegen infectieziekten verder gekomen zijn dan wij nu zijn, als wij niet alleen belangstelling voor Comenius' kinderboeken hadden opgebracht.

Via Lucis, Amsterdam 1668

Laten wij dus proberen het beter te doen dan die Griekse filosofen, die Origenes (in zijn 6e boek tegen Celsus) verwijt dat ze in hun trots lijken op dokters, die zich niet om het gewone volk bekommeren, maar alleen de vermogenden behandelen.

Want wat anders doen vandaag de geleerden die hun werk alleen aan een deel van de mensheid ten goede laten komen, zij het de groep die hen in hun midden heeft opgenomen, of die welke hen tegen betaling heeft aangesteld, of die ze om andere redenen een genoeg willen doen?

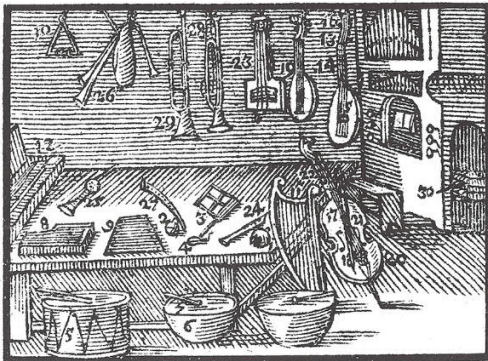
Laten wij ons daarentegen door deemoedige liefde doen bewegen om iedereen zo mogelijk evenveel goeds te gunnen, naar het voorbeeld van onze Christus en zijn apostelen, zoals de wijze Sirach (20 : 31) vermaant: Wat voor nut heeft een begraven schat en een verborgen wijsheid?⁴

³ Letzte Posaun über Deutschland, die in verdammliche Sicherheit versunkene Welt vom Sündenschlaf aufzuwecken ... Von einem heimlich seufzenden Jeremia J.C. an die sämtliche in dem deutschen Jerusalem Regensburg versammelte Chur- und Fürsten ja alle Reichstände und Städte gesandt, in: Jan Amos Komenský Opera Omnia 13, Praha 1974, S. 122 und 127

⁴ Via lucis / Cesta světa, Hoofdstuk XIV; Praha 1961, pag. 91

Laat de kinderen zingen!

Instrumenta Musica. Klangspiele.

Trefwoord: Muziekinstrumenten in
Orbis Pictus

Bron: J.A. Comenius, Orbis Sensualium Pictus, Reprint Dortmund 1978

Toen ik met mijn gezin een paar jaar na de Wende naar het Westen verhuisde, verheugde ik mij al: onze beide kinderen zouden met moderne pedagogie kennis maken. Maar daarin vergiste ik mij. Niet alleen dat de omgang met kleuren nauwelijks meer dan met het inkleuren van plaatjes werd “gestimuleerd”; de grootste teleurstelling bestond voor mij uit het primitieve niveau van de muzikale vorming op de kleuterschool, zodat het vrijwel onmogelijk was om bij het samen zingen een wijsje te herkennen. Hulp accepteren wilden de overigens keurige kleuterleidsters niet. Maar inmiddels bezint men zich toch weer algemeen op het belang van het zingen.

Voor Comenius behoort dat vanaf het begin bij het mensenleven, en zo ook bij zijn pedagogisch programma. Of we hem er in zullen volgen, het huilen van een baby als paradijsliedje te interpreteren? Dachten wij toch immers tot nu toe dat er in het paradijs helemaal geen tranen

zouden vloeien! Toch is het interessant dat Comenius zelfs denkt aan de eerste pogingen met ritmiek-instrumenten (“trommelen”) en dat blijkbaar in de gezinnen van de Boheemse Broeders gezongen tafelgebeden gebruikelijk waren.

Muziek gaat ons van nature goed af

Want zodra wij in deze wereld geboren worden, beginnen we meteen het paradijsliedje te zingen: “A – a – e”; te huilen bedoel ik, en klagen is onze eerste muziek, die je een kind niet kunt ontfangen. Zelfs als dat mogelijk zou zijn moeten we het niet doen, omdat het immers goed is voor de gezondheid van het kind. Want zolang ze nog geen andere lichamelijke oefening kunnen doen, worden hun longen en andere organen door het huilen leeg en schoon gemaakt. Een jaar later beginnen kinderen op muziek die van buiten komt positief te reageren, zoals op zingen, fiedelen, tokkelen, trommelen en wat dies meer zij. Laat ze daarom maar goed luisteren, zodat hun oren en hun aandacht aan melodieën kunnen wennen. Als ze drie jaar oud zijn, bestaat muziek voor de kinderen ook nog vooral uit luisteren. Als er nu voor of na de maaltijd of voor het bidden gezongen wordt, laat dat dan in aanwezigheid van de kinderen gebeuren, en moedig ze aan om mee te zingen. Kan er ook iemand een instrument of slagwerk bespelen, laat hij dat dan doen.⁵

Naar een betere wereld voor iedereen – en mét iedereen.

Voor de beroemde filosoof Descartes was zijn tijdgenoot Comenius geen serieuze gesprekspartner. Comenius' voorstelling van een betere wereld hield Descartes voor naïef. Inderdaad is het grootse visioen van een globale maatschappelijke hervorming ook driehonderd jaar later niet doorgevoerd. De mensen hebben niet willen samenwerken in de strijd tegen ziekten, hongersnoden, oorlogen en onrecht in de wereld. Comenius was er van overtuigd: Alle mensen zijn naar Gods evenbeeld geschapen. Wij hebben allemaal hetzelfde vermogen om te begrijpen, te willen en aan het werk te gaan.

⁵ Informatorium der Mutterschul, Reclam, Leipzig 1987, pag. 70-71

Het motto op de voorpagina van *Orbis Pictus* „Laat alles voortkomen uit je innerlijke drang – vooral geen geweld gebruiken” is de kern-gedachte van Comenius' pedagogiek.

Bron: J.A. Comenius, *Orbis Sensualium Pictus*, Reprint Dortmund 1978

Daarom kunnen wij alleen *met elkaar* de nodige hervormingen aanbrengen. Dat nu, in het 350^e jaar na Comenius' dood, racisme een onderwerp is dat mensen overal ter wereld bezig houdt, maakt duidelijk hoe weinig zijn hartstochtelijke oproep heeft uitgehaald. Dat er vandaag warempel weer stemmen opgaan die de gelijkheid en saamhorigheid van alle mensen in twijfel trekken, is een reden te meer om ons als kerk op Comenius te bezinnen.

Waarom verachten wij eigenlijk elkaar? Wij zijn allen burgers van één wereld, ja van enen bloede. Een mens te haten omdat hij ergens anders geboren is, omdat hij een andere taal spreekt, omdat hij anders over de dingen denkt, omdat hij meer of minder begrijpt dan jij – wat een gedachteloosheid! Laten we daarmee ophouden! Want wij zijn allemaal mensen en dus allemaal onvolmaakt; wij hebben allemaal hulp nodig en staan daarom allemaal in de schuld.⁶

Alle talen voor iedereen? Een taal voor allen!

Trefwoord: »Retorica« in *Orbis Pictus*

Bron: J.A. Comenius, *Orbis Sensualium Pictus*, Reprint Dortmund 1978

Bij het toelatingsexamen voor het Proseminar Naumburg, dat kerkelijke gymnasium in de DDR, behoorde in de jaren '70 een oefening in het Esperanto. Een paar woorden in deze kunsttaal en een paar grammaticale regels kreeg je mee, en daarmee moest je dan een korte tekst opstellen. Het lukte merkwaardig goed. Ik kon destijds niet vermoeden dat het idee, om voor iedereen een logisch opgebouwde kunsttaal met heldere regels te creëren, ook al bij Jan Amos Comenius was opgekomen.

Als de mensen elkaar willen begrijpen en als kennis universeel moet worden doorgegeven, dan lukt dat alleen door middel van taal. Sommige werken van Comenius werden al tijdens zijn leven in enkele andere talen overgezet. Maar voor Comenius was dat niet genoeg. Om algemene ontwikkeling wereldwijd te doen slagen is er een wereldtaal nodig: om zo te zeggen een correctie op de bouw van de toren van Babel en de gevolgen daarvan.

Als Europese kerk, die voortdurend geconfronteerd wordt met de kwestie van de onderlinge verstaanbaarheid – gegeven de verschillende moedertalen in onze regio's - kennen wij dit probleem maar al te goed.

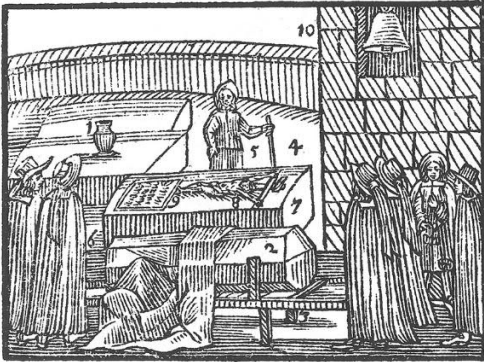
Niet zo heel optimistisch zijn wij misschien over de vraag, wat een gemeenschappelijke taal voor de wereldvrede kan betekenen. Het Engels, dat bijna over de hele wereld geleerd wordt, lijkt ons immers niet veel dichter bij een algemene vrede te hebben gebracht.

⁶ Einladung aller Menschen zur friedlichen Beratung über die Verbesserung der Dinge, in Comenius-Jahrbuch Vol. 8 / 2000, pag. 16

De wereldtaal – voorwaarde voor een globale hervorming

Nu wij op zoek zijn naar een hervorming van de hele wereld en wij daarop hopen, zullen wij onvermijdelijk de hulp van de taal nodig hebben, hetzij door de gave van alle mogelijke talen bij degenen die het licht van de wijsheid verbreiden, hetzij door de gave van een enkele gemeenschappelijke taal bij alle volken. Al schijnen ook beide wegen schier onmogelijk, toch is de tweede eenvoudiger dan de eerste. Want het is eenvoudiger dat ze allemaal een enkele gemeenschappelijke taal leren dan dat afzonderlijke mensen alle talen zouden moeten leren. Maar stellig is ook dit doel alleen met hard werk en vastberadenheid te bereiken. De tijd dat er wonderen gebeurden is immers voorbij.

Weent en doet het voortaan beter!

Die Begräbnis.

Trefwoord: Begrafenis in *Orbis pictus*;

Bron: J.A.Comenius, *Orbis Sensualium Pictus*, Reprint Dortmund 1978

Het geschrift van Jan Amos Comenius dat in onze kerk het vaakst genoemd wordt is het “Testament van de stervende moeder, de Broeder-Uniteit”. Soms wordt het vermeld met de vraag of het met het oog op de afnemende ledentallen niet al tijd wordt om nu een dergelijk testament van de Hernhutter Broedergemeente, of in ieder geval van de Europees Continentale Provincie, te schrijven. Dikwijls legt men nadruk op de grote oecumenische wijde van het testament, waardoor Comenius ook de katholieke kerk de “roomse moeder” van de Broeder-Uniteit kan noemen, maar waardoor hij evenzeer de protestantse zusterkerken, lutheranen en gereformeerden, aanspreekt. De alinea’s waarin Comenius zich richt tot de overgebleven, over heel Europa verstrooide leden van zijn eigen kerk, stemmen tot nadenken. Comenius ziet de ondergang van zijn kerk niet in de eerste plaats als consequentie van vervolging en verbanning door de Contra-Reformatie. Volgens Comenius komt die veeleer voort uit het feit dat predikanten en gemeenteleden van de Broeder-Uniteit zich na verloop van tijd van de bijzondere schatten van hun kerk verwijderd hebben: van de gerichtheid op Jezus Christus en zijn consequente navolging, ook in het maatschappelijk leven.

Voor jullie, de overgeblevenen uit het volk van de Uniteit, in welken getale jullie er ook nog zijn – wat kan ik met mijn nalatenschap aan jullie doorgeven? Geween geef ik aan jullie door, berouw en betere voornemens voor het aangezicht van de almachtige Heer ... Ook het navolgende laat ik aan jullie na: dat jullie moedig zult volharden in een omkeer ten goede, en dat jullie zult terugkeren naar de eerste verlaten liefde, als je nog genade van de Heer wilt ontvangen – jullie en je nakomelingen. Wenend bezin ik mij pas nu, nu ik alles heb achtergelaten, op al datgene waarmee de Heer mij meer dan andere uniteiten geëerd heeft en op de kostbaarheden waarmee Hij mijn zonen en dochters heeft gesierd. Want de innige liefde tot God en zijn eer, evenals de afkeer van de wereld met haar ijdelheden en de wederzijdse eenvoud en oprechtheid, die al mijn kindkens kenmerkte, hebben jullie nu verlaten.

Aan mijn dochtertje, de Poolse Uniteit

Maar ik vraag je, bedenk uit welke stam je bent voortgekomen, opdat je zult proberen een met edele ranken beplante wijngaard te zijn, die geen wilde wingerd voortbrengt (Jesaja 5). Christus zei immers over de dwalenden: "Ze zeggen dat ze joden zijn, maar ze zijn het niet, ze liegen" (Openbaring 3 : 9). Probeer te voorkomen dat men ook van jullie mensen zal zeggen: "Ze zeggen wel dat ze uit de Boheemse broeders zijn voortgekomen, maar dat zijn ze niet." Er is nog tijd, mijn lief dochtertje, om zo'n teleurstelling te vermijden; want echt, die is reëel! Niet weinigen van je zonen leiden een gemakkelijk leven, onttrekken zich aan het juk van de tucht en voelen zich goed bij lichamelijke vrijheden alsook bij wereldse gemakken, een royaal inkomen en heel veel geld, zodat bij velen het herderlijk ambt tot een contract als van huurlingen is geworden.

J. A. Comenius – Etappen van zijn leven

De voormalige molen in Nivnice. Op het bord aan de voorzijde van het gebouw (kleine foto) staat: "Volgens verschillende bronnen is de grote leraar van de natie J.A. Comenius geboren en bracht hij zijn jeugd door in deze molen". De plaquette werd op zijn 350ste verjaardag op 28 maart 1942 - tijdens de Duitse bezetting - geplaatst.

Foto en montage: Erdmann Carstens

Geboren op 28 maart 1592

als Jan Komenský in het dorp Nivnice in Moravië in een gemeente van de Broeder-Uniteit. In die periode, aan de vooravond van de Dertigjarige Oorlog, stond de Broeder-Uniteit nog onder bescherming van de "majesteitsbrief" van Rudolf II en genoot een relatief tolerante bejegening.

Sinds 1603 leerling van de Broederschool in Strážnice

1608 tot 1611 Gymnasium van de Broedergemeente in Přerov; in die tijd ging hij zijn tweede voor-
naam Amos gebruiken

Sinds 1611 studeert hij theologie aan de calvinistische hogeschool in Herborn,

sinds 1613 aan de Universiteit Heidelberg

1614 – 1617 Leraar en rector van de Broederschool in Přerov

1616 Bevestiging als predikant van de Broedergemeente

1618 – 1621 Hoofd van de (Duitstalige) Broedergemeente in Fulnek

- 1618** Protestantse edelen duwen katholieke vertegenwoordigers van Ferdinand II uit het raam van de burcht in Praag ("defenestratie") = begin van de 30-jarige oorlog
- 1620** Slag op de Witte Berg: de protestantse Boheemse "standen" worden voor de poorten van Praag verslagen door de Katholieke Liga; daarna vervolging van alle protestantse richtingen in de landen van de Habsburgse monarchieën.
- Comenius houdt zich in de grensstreek van Moravië op verschillende plaatsen schuil
- 1622** Zijn vrouw en beide zonen overlijden aan de pest
- Onderdak bij de edelman Karl von Žerotín op diens landgoed in Bohemen; hier komt het geschrift "Het labyrint van de wereld en het paradijs van het hart" tot stand
- 1624** Comenius ontwerpt een landkaart van Moravië (gedrukt in 1627), die tot vandaag toe vanwege zijn buitengewone nauwkeurigheid bij cartografen beroemd is.
- 1628** Na tijdelijk verblijf in Görlitz, Berlijn en Nederland keert hij naar Moravië terug, maar moet dan met zijn nieuwe gezin definitief het land verlaten; samen met duizenden andere ballingen kan hij terecht in het Poolse Leszno (Lissa)
- Leraar, dan ook rector van het gymnasium van de Broedergemeente in Lissa, dat onder zijn leiding opbloeit
- Een literair zeer productieve periode; aanzien bij filosofen en intellectuelen in heel Europa en tot in Noord-Amerika toe; nu ontstaan onder andere "Didactica" en "Janua linguarum"
- 1641 - 1642** Reis naar Engeland, waar hij zijn "Pansophie" presenteert als wetenschappelijke basis ter verbetering van de mensheid; "Via lucis" komt tot stand, een programma tot universele verlichting en verbetering van de hele wereld; vanwege de uitbraak van de burgeroorlog krijgt het in Engeland geen verdere aandacht; uitnodigingen naar Frankrijk en Noord-Amerika (Harvard), die hij niet aanneemt
- 1642** Uitnodiging van de industrieel Louis de Geer naar Zweden; Comenius vestigt zich in het door Zweden gecontroleerde Elbing (Elbląg, Polen). Werkt in opdracht van de Zweedse kanselier Axel Oxenstierna aan nieuwe schoolboeken
- 1644** Docent aan het gymnasium in Elbing; verschillende reizen door Duitsland en Zweden
- In 1645** neemt hij als vertegenwoordiger van de Boheemse Broeders deel aan het godsdienstgesprek in Thorn, dat overigens geen resultaat oplevert
- 1648** Terugkeer naar Lissa; zijn tweede vrouw overlijdt, Comenius wordt tot bisschop van de Broedergemeente benoemd
- De gemeenten van Moravische ballingen in Hongarije willen Comenius als hun bisschop in hun nabijheid hebben
- 1650** Comenius geeft gevolg aan een uitnodiging naar Sárospatak (Weißenburg, Hongarije), waar hij de opdracht krijgt het onderwijs te hervormen; niet erg succesvol, daarentegen een literair zeer productieve fase (o.a. "Schola ludus" en "Orbis sensualium pictus"). Ontwikkeling van zijn didactische theorie
- 1654** Terugkeer naar Lissa
- 1656** Verwoesting van de stad in de Zweeds-Poolse oorlog, bijna al zijn handschriften worden vernietigd, Comenius vlucht naar Amsterdam, waar hij zijn levenswerk reconstrueert en op orde brengt

1670 Comenius overlijdt op 15 november in Amsterdam en wordt in Naarden begraven

*Comenius ligt begraven in de Waalse Kerk in Naarden.
Nu is daar een Comenius museum gevestigd.*

Foto: Erdmann Carstens

